

А.В. Макарэвіч

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Мінск, Беларусь)

АСАБЛІВАСЦІ СЛОВАЎЖЫВАННЯ БРАМА, БРАМНІК У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Гісторыю ўжывання ў беларускай мове слова **брама** і вытворнага ад яго **брамнік** прааналізуем на падставе лексікаграфічных крыніц. Ёсць розныя меркаванні пра паходжанне лексемы **брама**, напрыклад, паводле “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”, яна прыйшла ў беларускую мову з чэшскай праз пасярэдніцтва польскай: **брама** ‘вароты’, укр. *брама*, рус. дыял. *брама*. Запозычанне з польскай *brama* ‘тс’ (ст.-польск. *brana, brama, brona, brota*), якое запозыч. з чэш. *brano* ‘тс’ (а гэта да дзеяслова **borniti* ‘абараняць’)... [1, т. 1,

с. 377]. На думку А. Булыкі, назва паходзіць праз польскую з нямецкай мовы: **брама** (польск. *brama*, ад ням. *Brame*) – крытыя зверху вароты, якія закрываюць уваход на тэрыторыю завода, двара і інш. [2, т. 1, с. 245]. У старабеларускай мове лексема вядома з XVI ст. у значэнні ‘вароты’: **брама, брана** і *Вароты*. идучи отъ слущкое брамы, клѣткисъ конца порядкомъ личечи шесть, тые на часть нашу зостали (АСД, III, 36, 1571) [3, вып. 2, с. 187–188]. І. Насовіч у “Слоўніку беларускай мовы” (1870) лічыць адзінку **брама** мнагазначным словам і змяшчае таксама вытворныя ад яго **брамникъ, брамница, брамный**: **Брама**. 1) Крѣпостныя ворота. 2) Городскія ворота на главныхъ вѣздахъ въ городъ. 3) Тріумфальныя ворота. Королевская брама. 4) Ворота замка. Замковая брама. 5) Ворота въ господскомъ или заѣздномъ домѣ по большимъ городамъ. 6) Ворота у церковной ограды и монастырской [4, с. 32].

У сучаснай беларускай мове пачатку XX стагоддзя семантыка лексемы **брама** звузілася і слова ўжывалася ў значэнні ‘двухстворкавыя ўязныя вароты’. Тагачасныя слоўнікі 20-х гадоў XX стагоддзя зафіксавалі і такое тлумачэнне назвы: **брама** – вароты замка, крэпасці [5, с. 22]. У перакладных даведніках другой паловы XX стагоддзя змешчаны **брама, брамнік, брамніца** без усялякіх памет [6, с. 505; 7, с. 130]. Складальнікі “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (1977–1984) адзінкі **брамнік, брамніца** залічылі да ўстарэлай лексікі, пазначыўшы іх паметай *уст.*: **Брамнік**. Уст. Вартаўнік, дзяжурны пры браме, пры ўваходзе куды-н. **Брамніца**. Уст. *Жан. Да брамнік* [8, т. 1, с. 399]. Аналагічна лексема змешчаны і ў “Слоўніку беларускай мовы” (1987). “Слоўнік сучаснай беларускай мовы” (2009) рэгіструе **браму**, а **брамнік** пазначае паметай *уст.* [9, с. 50]. Змены ў палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным развіцці ў канцы XX – пачатку XXI стагоддзя ў Беларусі паўплывалі на тое, што паступова назвы **брама, брамнік** сталі больш актыўна выкарыстоўвацца, найперш у спартыўнай сферы. Лексема **брамнік** набыла значэнне ‘варатар’ у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Складальнікі “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы для школьнікаў” (2009) адзначаюць яе як мнагазначнае слова: **Брамнік**. 1. *устар.* Вартаўнік, дзяжурны пры браме. 2. Варатар [10, с. 74]. П. Купрысь і Д. Яндальцаў **брамнік** у другім значэнні адносяць да гістарызмаў, змясціўшы памету *гіст.* (гістарычнае), і перакладаюць на рускую мову такім чынам: **брамнік** 2. *гіст.* стражнік у ворот [11, с. 33]. Аўтары “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (2016) рэгіструюць толькі назву **брама** ‘шчыльныя, на дзве палавіны, крытыя зверху вароты, якія закрываюць галоўны ўваход на тэрыторыю горада, завода, двара і інш.’, адзінкі **брамнік, брамніца** не падаюць. На думку Ф. Піскунова, **брама** і вытворныя ад яе **брама-званіца, брамнік, брамніца** з’яўляюцца агульнаўжывальнымі словамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы [12, с. 137].

У наш час назва **брамнік** выкарыстоўваецца пісьменнікамі для напісання гістарычных твораў, напрыклад, С. Струкава ў “Слоўніку архаізмаў і гістарызмаў” (2007) змяшчае лексічныя адзінкі **брамнік** і **брамнае** і прыводзіць прыклады ўжывання гэтых найменняў у мастацкіх тэкстах: **Брамнік**. Вартаўнік, дзяжурны пры браме, пры ўваходзе куды-н. *Маці Анастасся зразумела, што брамнікі гатовыя біцца, і спуцілася да іх* (К. Тарасаў. Тры жыцці княгіні Рагнеды. – ТЖ, 113). **Брамнае**. Плата за праезд праз гарадскую браму на кірмаш. Прыехаў на рынак; тут здэёрлі дзесятку **Брамнага**, ці як там, за штосьці казалі...

(Ф. Багушэвіч. Песні – Выбр. тв., 101) [13, с. 75–76]. Адзначым, што ў сваёй манаграфіі “Лексіка беларускай мовы” (2008), аналізуючы сістэму падаткаў і павіннасцей у сярэдневяковай Беларусі, даследчыца адзінку **брамнае** не згадвае.

Словы **брама** ‘двухстворкавыя вароты’, **брамка** ‘веснічкі’ ўжываюцца і ў дыялектнай мове беларусаў. На Віцебшчыне, да прыкладу, захаваўся абрад з такой назвай: **Брама**¹, абрад. У вясельным абрадзе перашкода на шляху маладых з пачастункам дзеля таго, каб маладыя заплацілі грошы [14, с. 90].

Такім чынам, прааналізаваны фактычны матэрыял сведчыць, што запазычанне **брама** ‘вароты’ замацавалася ў старабеларускай мовеў XVI ст. Былі розныя перыяды ўжывання гэтага слова, напрыклад, прыблізна да 20-30-х гадоў XX стагоддзя яно актыўна выкарыстоўвалася. За савецкім часам, можна сказаць, знаходзілася ў пасіўным складзе беларускай лексікі, хоць у даведніках паметы ўст. не мела. У выніку змен у палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным развіцці ў канцы XX – пачатку XXI стагоддзя ў Беларусі ўжыванне назвы **брама** ў сучаснай беларускай мове актывізавалася, найперш у спорце. Вытворныя ад яе **брамнік**, **брамніца** паступова перасталі актыўна выкарыстоўвацца, сталі ўстарэлымі словамі. Аднак сёння назіраецца працэс “вяртання” адзінкі **брамнік** ва ўжытак, якая, пашырыўшы семантыку, стала выкарыстоўвацца ў і значэнні ‘варатар’.

Літаратура

1. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: У 1–14 т. / рэдкал.: В. У. Мартынаў [і інш.]; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2006. – 14 т.
2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамойных слоў: У 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – 2 т.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 2, Биець–Варивный [Склад. А. П. Груцо, Н. Ц. Кажура, І. І. Крамко і інш.]. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 320 с.
4. Насовіч, І.І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск : БелСЭ, 1983. Факс, выд.: СПб: Типогр. Император. Акад. Наук, 1870. – 756 с.
5. Гарэцкі, М. Беларуска-расейскі слоўнік. Выданне III (пераробленае). / М. Гарэцкі. Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі. – Менск, 1925. – 175 с.
6. Русско-белорусский словарь. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 788 с.
7. Белорусско-русский словарь / Под ред. К. Крапивы. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1962. – 1048 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5-ці т. 6 кн. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984. – 5 т. 6 кн.
9. Завальнюк, У. М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч. / пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка. – Мінск : Нар. асвета, 2009. – 399 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў / уклад.: І.Л. Капылоў, С.Я. Рапацэвіч. – Мінск : Соврем. шк., 2009. – 480 с.
11. Купрысь, П. Д. Вялікі беларуска-рускі слоўнік / П. Д. Купрысь, Д. М. Яндальцаў. – Мінск : Зарвест, 2015. – 576 с.
12. Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы : Арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка каля 223 тысяч слоў / Фёдар Піскуноў. – Мінск : Зміцер Колас, 2012. – XVI + 1196 с.
13. Струкава, С. Слоўнік і гістарызмаў (па творах беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі) / С. М. Струкава. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 655 с.
14. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / Л. І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск : “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с.